

Budai István – Szöllősi Gábor: Párhuzamosságok vs. metszéspontok

Gondolatok a szociálpedagógiai diskurzushoz¹

Jelen szerzők az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság Szociálpedagógia Albizottságának 2017. október 5-i nyílt ülésén elsősorban az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottságának képviselőiként vettek részt, annak a fejleménynek köszönhetően, hogy a két albizottság létrejötte intenzív párbeszédet generált a két tudományterület művelői között. Egyben persze az is okot adott jelenlétünkre, hogy magunk is szerzői vagyunk a *Tizenkilencre lapot?* című kötet egy-egy tanulmányának. A szerkesztőség biztatására készséggel szólunk hozzá a bizottság ülésén kialakult és e folyóirat hasábjain folytatódó diskurzushoz. Magunk – itt és most – alapvetően a szociális munka kérdéseivel, és azon belül is a tudományos kutatás feladataival kívánunk foglalkozni; a szociálpedagógiával annyiban, amennyiben érintkezik a szociális munkával; és a praxissal annyiban, amennyiben az meghatározza a tudományos tevékenység felé irányuló társadalmi-szakmai megrendelést. Legkevesbé sem tartjuk feladatunknak, hogy állást foglaljunk a szociálpedagógia „külső” (értsd: a szociális segítő tevékenységen túli) határaitól; az azonban alapvetően érint bennünket, hogy milyenek a „belső” (értsd: a szociális segítő tevékenységen belüli) viszonyok.

Tapasztalhattuk, hogy a diskurzusban központi szerepet kapott a szociálpedagógia értelmezésének kérdése. Az ülés bemutatókörében kiderült, hogy az albizottság tagjai igen sokféle, elméleti és gyakorlati – főleg felsőoktatási – tapasztalattal és eltérő szakmai (pedagógiai, szociológiai, szociális, ifjúságsegítői, gyermekkultúrai stb.) identitással és elkötelezettséggel bírnak, amely erőteljesen kifejeződött a szociálpedagógiáról, annak szakmai és tudományos hovatartozásáról („minden pedagógia” vs. „minden szociális”), határaitól, szakma- és tudományközi kapcsolatairól vallott álláspontokból is. Markáns álláspontot ismerhettünk meg Nagy Ádám és Trencsényi László részéről, akik a szociálpedagógia alapvetően neveléstudományi diskurzusban való elhelyezése melletti érveiket exponálták.²

A *Tizenkilencre lapot?* című kötet elméleti tanulmányaiból kiderül, hogy a szociálpedagógiának a nemzetközi térben is nagyon sokféle értelmezése van, és szigorúan csak diszciplináris meghatározással nem írható le, alkalmazott elméletei, módszerei erősen plurálisak. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a szociális munka és a szociálpedagógia konvergenciáját alapul vevő nézet és gyakorlat megjelent a hazai képviselők állásfoglalásaiban is.

Úgy véljük, hogy a kötetben és a diskurzusban nem jelennek meg a mai hazai szakmai valóság jelentős összefüggései. Az adatok azt jelzik, hogy Magyarországon a szociálpedagógiának az a válfaja intézményesült és vált elterjedtté, amelyik a szociális segítő tevékenység keretében foglal helyet.

¹ A szerzők eredetileg a Szociálpedagógia című folyóirat szerkesztőbizottságának felkérése alapján írták le reflexiójukat, amely az ittenivel közel egy időben megjelenik ott is. A két anyag teljes mértékben megegyezik egymással.

² A részletes koncepció kifejtését ld. Trencsényi László, Nagy Ádám (2016): Tanórán innen – iskolán túl: a szociálpedagógiai gondolat létjogosultsága. *Iskolakultúra* 10. szám, 81–97. old. vagy in Nagy Ádám (szerk.) (2017): *Tizenkilencre lapot? Szociálpedagógia a XXI. században*. Pallasz Athéné Egyetem, Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány. 7–34. old.

Köztudott, hogy a hatályos jogszabályok alapján a magyar szociális ellátórendszerben a szociálpedagógus-diplomával rendelkezők az alkalmazási követelményeknek megfelelően elsősorban a szociális szolgáltatások intézményeiben, szervezeteiben, szociális munkakörökben (leginkább családgondozóként, családsegítőként), a szociális munkásokkal szinte azonos elvárások alapján és módokon tevékenykednek. Igen kis arányban nevelési-oktatási intézményrendszerben is mint iskolai szociális munkások, gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök, ifjúságsegítők stb. A szociálpedagógia idehaza már 25–28 éve így alapvetően a szociális ellátórendszerben kapott legitimitást.³

A hazai felsőoktatásban 1989 óta folyik szociálpedagógus-képzés. A szakot alapító esztergomi képzés tanári stábjában a szociálpedagógiáról szóló nemzetközi diskurzust figyelembe véve nem egy korszerűbb és tágabb/kiterjesztett pedagógiaként (közösségi, fejlesztő-, szabadidő-, művészetpedagógia stb.) értelmezte. Alapvetően a jóllét szellemiségéhez kapcsolódva a kiszolgáltatott helyzetben, szegénységben, elnyomásban élő gyerekekre, emberekre, családokra, közösségeikre és a szociális problémákra koncentrálna, az ő helyzetük javítását szolgálva határozta meg a szociálpedagógia tárgykörét, amely a társadalmi összefüggéseket is maximálisan alapul véve komplex szociálisprobléma-kezeléssel és megoldással bír, és amely magában hord társadalomkritikai aspektusokat is.⁴ Ez jelent meg a szociális képzési ágazathoz tartozó szak céljának meghatározásakor, s amely lényegét tekintve ma is érvényes elvárás:

„...szociálpedagógusok képzése, akik képesek elsősorban a gyermek és ifjúsági korosztály tanulási, szociális és mentális problémáit komplex rendszerben kezelni és az érintett személyekkel együttműködésben segíteni, továbbá a gyermek, a fiatal és környezete egyensúlyát fenntartani, helyreállítani, fejleszteni. Képességeik, készségeik és értékrendjük alapján hatékonyan működnek közre a szociális problémák megelőzésében, megoldásában és az érintettek társadalmi integrációjának az elősegítésében...”⁵

A szociálpedagógus-képző iskolák 2014-ig 14 822 diplomát adtak ki.⁶ A szociálpedagógia BA alapszakot működtető képzőintézmények tanári stábjainak jó része határozottan vállalja a szociális szakmai identitás és kompetenciák alakításának preferálását, másik része – főleg a pedagógusképző tanszékekre/intézetekre való építkezés következtében – vagy szociális és pedagógiai kettős identitással közvetít szellemiséget, vagy még ma is alapvetően szűkebb kontextusban, elsősorban pedagógiai-pszichológiai szemléletű képzést nyújt.⁷

³ 1/2000. (I. 7.) SzCsM-rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről; 15/1998. (IV. 30.) NM-rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről és ezek sokszor módosított változatai, amelyeket a pedagógiai szakma képviselői sohasem opponáltak.

⁴ Ld. eredetileg az Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat 1993/3. számában (119–130. old.) megjelent A szociális és a pedagógiai szakma határán című tanulmányt Budai István (2017): Szolgáltatás a szolgáltatásban – „...felkészíteni a méltóságot biztosító ellátásokra...” című kötetében <http://szoc.sze.hu/e-kiadvanyok>.

⁵ 1. melléklet a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI- (az egyes felsőoktatási szakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló) rendelethez.

⁶ OH-adatok alapján Goldmann Róbert gyűjtése.

⁷ Ld. Balogh Erzsébet, Budai István, Goldmann Róbert, Puli Edit, Szöllösi Gábor (2015): A szociális képzések monitoringvizsgálata – Felsőfokú szociális képzések *Párbeszéd – szociális munka folyóirat* különszám.

A szociálpedagógiai diskurzusnak a – szociális segítő tevékenységen túli – kiterjesztésével szemben nincs okunk semmiféle kritikát megfogalmazni. Jómagunk azonosulni tudunk a hazai pedagógia, a(z) tanórán (iskolán) kívüli/túli nevelés, a szabadidő-eltöltés, a művelődés, az ifjúságsegítés hazai fejlesztésével, a reformpedagógiák eredményeire épülő alternatív iskolák innovációival, a különböző modernizációs törekvéseivel, a pedagógia határozottabb társadalmi kontextusba helyezésével.

Ugyanakkor komoly gondjaink vannak a diskurzusnak azokkal az elemeivel kapcsolatban, melyek a szociális munka és a szociálpedagógia viszonyát érintik. Ebben nagy hangsúlyt kaptak a szociálpedagógiára (egyben pedig a szociális munkára) vonatkozó értelmezési (definíciós, diszciplináris, „mi minek a része” típusú) kérdések. Jelezzük, hogy a szociális munka definiálása sem a hazai, sem a külföldi tudomány számára aktuálisan nem számít feladatnak; azért nem, mert ezt a munkát a szociális munka szakmai és tudományos közössége már elvégezte számunkra. A szociális munka legfrissebb definíciójáról a diskurzus – a korábbi definíciók, a szociális munka nemzetközi praxisa és a vonatkozó teoretikus kutatások rendkívül gazdag tapasztalatai alapján – négy évig folyt világszerte a szakmai és a tudományos műhelyekben, s az végül a szociális munkát képviselő két világszervezet közös konferenciáján került elfogadásra 2014-ben:

„A szociális munka egy szakmai gyakorlat és egy tudományterület. Elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, az emberek cselekvőképességének fejlesztését és az emberek felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. Alátámasztva a szociális munka elméleteivel, a társadalomtudományokkal, a humán tudományokkal és a helyi tudásokkal, a szociális munka támogatja az embereket és a rendszereket az élet kihívásainak leküzdésében, és tevékenykedik mindenki jóllétének gyarapítása érdekében...”⁸

Új definíciót alkotni persze minden tudósnak szíve joga, de a szociális munka tudományos műhelyeit ennél sokkal aktuálisabb kérdések foglalkoztatják. A szociális munkával foglalkozó külföldi és hazai tudományos munkák tematikáját áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy olyan területről van szó, melyen belül a praxis és annak elmélete kapnak prioritást. A szociális szakma tudományának sajátos jellegét többek között a pszichodinamikus, krízisközpontú, humanisztikus, tanácsadás-központú, rendszerszemléleti, ökológiai, reflektív, kritikai-antioppresszív, konstruktív, empowerment stb. elméletek alapozzák meg. A lényeg: hogy e plurális elméleteken és más (így a pedagógiából is) diszciplinárból is kölcsönzött elméleteken, módszereken alapuló szociális munka az érintettek/kliensek helyzetének – a társadalmi (politikai) összefüggésekre is kiterjedő – komplex elemzése alapján keres/alkot problémakezelő alternatívákat és valósítja meg azokat. Így többek között a közvetlen és közvetett gyakorlatot, valamint a szolgáltatásokat igénybe vevők erőforrásokhoz való hozzáférését jelentő munkaformák keretei között, azaz a nem csupán individuális jellegű és csak a tanácsadásra fókuszáló esetmunkában, de a csoportmunka, a közösségi munka stb. során is, és amelyekben egyaránt vannak prevenciós, fejlesztő, korrekciós és más elemek is.

⁸ A szociális munka új globális definíciója – New Global Definition of Social Work, International Federation of Social Work (IFSW); International Association of Schools of Social Work (IASSW) 2014, Szöllösi Gábor fordítása.

Kikerülhetetlen kérdés tehát, hogy milyen viszonyban van a szociális munka tudományosságának ez a jellege a szociálpedagógiáról szóló értelmezésekkel.

A tanulmánykötet szerkesztői előszava ugyan óvja az olvasót a diszciplínához való tartozás hajszolásától, miközben az ugyanott vázolt „kiterjesztett narratíva” egyértelműen a diszciplináris besorolást/hovatartozást tűzi ki célul és a neveléstudományi nézőpontokat gazdagítja, amely szerint a szociálpedagógia kizárólagosan a pedagógia terepében belül képzelhető el. A kötet Szociálpedagógia a XXI. században megfogalmazású alcíme is valamiféle kizárólagosságot tükröz. Sőt a bizottsági ülésen megfogalmazott egyik nézőpont szerint maga a szociális munka is – a pedagógia kereteiben értelmezett – szociálpedagógia részeként jelent meg. Azt a „mi, minnek a része” típusú igényt, miszerint a szociális munka a szociálpedagógia részeként jelenne meg, a legkevésbé sem tartjuk elfogadhatónak. Korszerűbbnek tartjuk Schugurensky és Silver koncepcióját, miszerint „a szociálpedagógia egyszerre interdiszciplináris tudományterület, valamint a gyakorlat egyik területe, amely az emberi tevékenység három mezőjének metszéspontjában – az oktatás (nevelés), a szociális munka, valamint a közösségfejlesztés – helyezkedik el”.⁹ Ez a szociálpedagógia-koncepció tehát nem kívánja bekebelezni a pedagógia, a szociális munka vagy a közösségfejlesztés egészét; csak azt állítja, hogy van olyan közös metszéspontjuk, ahol a szociálpedagógia található.

Fontosnak tartjuk, hogy a tudományos kutatás és az elemzés minél érzékenyebb legyen a szociális munka praxisának igényeire. Látható viszont, hogy a két praxis – a szociálpedagógiáé és a szociális munkáé – több országban, így különösen Magyarországon vagy Németországban, jelentős mértékben átfedésben van: a szociálpedagógusok és a szociális munkások jórészt ugyanazokban a szervezetekben dolgoznak, és ott ugyanazokkal az emberekkel, ugyanazokkal a problémákkal foglalkoznak. Újabban az EU a „szociális hivatások” fogalmát használja, amelyben az egymással konvergáló szociális munka és szociálpedagógia e hivatások között együtt szerepel, a német nyelvű szakirodalom pedig az integratív szemléletet határozottabban kifejező „szociálmunka” átfogó kifejezést használja.

Milyen jelentőséget tulajdonítunk a szociálpedagógia tudományának a szociális segítő munka („szociálmunka”) praxisa szempontjából? Pontosán akkorát, amennyit a szociálpedagógia tudománya képes megmagyarázni azokból a helyzetekből, melyekkel a segítő munka foglalkozik; és akkorát, amilyen mértékben képes szerepet játszani az akciók tervezésében, végrehajtásában és értékelésében. Sem alul- sem felülértékelve a szociálpedagógia szerepét, úgy véljük, hogy a szociális segítő munka tárgyát képező helyzetek megértéséhez és az akciók megvalósításához hozzájárulhatnak szociálpedagógiai megközelítések is; de hatókörük csak korlátozott lehet a többi, igencsak adekvát tudományos nézőpont – például a társadalomtudományi, illetve pszichológiai megközelítések – mellett.

Persze, ahogyan a szociális munka tudományosságát, úgy a szociálpedagógia tudományosságát is jellemzi az inter-, illetve a transzdiszciplinaritás.¹⁰ Meglátásunk szerint mennél inkább szélesítik a szociálpedagógia tudományának művelői a tudományos spektrumot – más tudományterületek elemeinek adaptálásával, illetve a tudományterületek összekapcsolásával –, annál nagyobb lesz a szociálpedagógia tudományának magyarázó ereje a szociális segítő tevékenységgel kapcsolatban. Ha viszont ellenkező irányban indulnak el, és

⁹ Schugurensky, D., Silver, M. (2013). Social pedagogy: historical traditions and transnational connections. *education policy analysis archives*, 21, p. 35. doi: <http://dx.doi.org/10.14507/epaa.v21n35.2013>

¹⁰ Ld. Sárkány Péter megfogalmazását is a Tizenkilencre lapot? című kötetben, 48. old.

egy kiterjesztett, de csak neveléstudományi narratívában értelmezik a – szociális segítő munkában használt – szociálpedagógiát, akkor a szociálpedagógia – részbeni – magyarázó ereje és akciók tervezéséhez való – részbeni – hozzájárulása radikálisan le fog csökkenni.

A szociálpedagógia diszciplináris hovatartozását egyébként sem lenne elég pusztán a szociálpedagógia és szociális munka tekintetében végiggondolni, hiszen a szociális segítő munka szükségképpen átfedésben van más diszciplinákkal és praxisokkal is. Kérdés, hogy miképpen vélekedhetnek ugyanezekről a nagyon is komplex kérdésekről olyan érintett humán tudományok és szakmák képviselői, mint például a pszichológusok, pszichiáterek, mentálhigiénikusok, az egészségügyi szakemberek, a jogászok, a rendészet vagy az igazságügy stb. szervezetei, képviselői, és mi az ő szerepük?

Visszakanyarodva kiindulópontunkhoz, a szociálpedagógia értelmezésével kapcsolatban folyó diskurzushoz: Nem éreztük feladatunknak azt, hogy bármiféle álláspontot fogalmazzunk meg a szociálpedagógiának arról a terrénumáról, mely a szociális segítő tevékenységen túl található. Az tudható, hogy a nemzetközi szakirodalom nemcsak a szociális segítő munkában lát szerepet a szociálpedagógiának, hanem más területeken is. Ilyenek az oktatás és a humán fejlesztés társadalmi feltételeire érzékeny pedagógia, illetve a közösségi alapú oktatásként értelmezett szociálpedagógia.¹¹ A magunk részéről bátorítjuk a szociálpedagógusok hazai tudományos közösségét, hogy folytassák diskurzusukat ezeknek a hazai elméletben, a különféle praxisokban történő meghonosításával kapcsolatban.

A szociálpedagógia és a szociális munka viszonyát illetően pedig úgy gondoljuk, hogy ma Magyarországon a kelleténél sokkal kevesebb empirikus kutatási eredmény áll rendelkezésre arról, hogy a szociálpedagógusok hol tevékenykednek, kikkel és milyen helyzetekben foglalkoznak, és milyen módszereket alkalmaznak. Célszerű lenne tehát a szociálismunka-értékek, -jellemzők, -identitás, szakmai sajátosságok és – különösen – a tudományos kutatási eredmények határozottabb és pontosabb figyelembevételre. Fontosnak tartjuk, hogy a teoretikus elemzések mellett jelentős és több humán tudományterület képviselőinek közreműködésével diskurzus folytatódjék a szociálpedagógiai kutatások tárgyáról, jellegéről, színtereiről, módszereiről, dilemmáiról, kutatási együttműködésekről, s amely kiterjedhetne arra is, hogy milyen tevékenységeket, szakembereket, intézményeket, szolgáltatásokat lenne célszerű kutatni, hogy miképpen lehetne kamatoztatni azok eredményeit több szakma területén.

¹¹ Hämäläinen, Juha (2012): Social Pedagogy in Finland. Kriminologija i socijalna integracija. 20 (1). pp. 1–132.